

Sarı Saltık

Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl), A. Yaşar Ocak, Ankara 2002.

Mustafa UYAR*

Özelde Alevîlik, Bektaşîlik, Kalenderîlik'in yanısıra bunların Türk sosyal ve dinî hayatında meydana getirdiği oluşumları eserlerinde ele alan A. Yaşar Ocak, genelde ise, bilindiği üzere Türk İslâm'ı kavramını işleyen ve çalışma sahası haline getiren bir tarihçimizdir. Bu konulara ilişkin olarak kaleme aldığı Türkçe ve yabancı dillerdeki birçok makalesi haricinde *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, *Babaîler İsyanı*, *Türk Süfliğine Bakışlar*, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri* ve *İslam-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü* adlı eserleri de bulunan Ocak, son olarak bu tanıtmaya konu olan *Sarı Saltık* isimli çalışmasını Türk ve dünya bilim alemine sunmuştur.

Şekil, Düzen ve Kuruluş: 2002 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından neşredilen eser, *Önsöz* ve *Kısaltmaları* içeren XVI sayfaya ilave olarak, *Giriş: Kaynaklar ve Araştırmalar*, dört *Bölüm*, *Sonuç*, *Seçilmiş Bibliyografya* ve *Genel Dizin* kategorilerinin yer aldığı 155 sayfadan oluşmaktadır. Eserde yeralan bölüm başlıkları ise şunlardır:

I) XIII. Yüzyılda Balkanlar'da Anadolu Çıkışı İlk Türk İskânı: Dobruca'daki Türkmenler (s. 18-37),

II) Menkabevî Sarı Saltık: Peygamber Soyundan Büyük Bir Gâzi-Evliyâ (s. 38-63),

III) Tarihsel Sarı Saltık: Aşiret Reisi Bir Kalenderî Şeyhi ve Bir Derviş-Gâzi (s. 64-102),

IV) Sarı Saltık Kültü: Tekkeleri, Mezarları, Türbeleri, Bektaşîlik ve Alevîlik'teki Yeri (s. 103-124).

Şekle ilişkin son olarak, müellifin gözden kaçırdığını tahmin ettiğimiz birkaç yazım yanlışı (Sözgelimi, *Dördüncü Bölümün* başlığı *İçindekiler* kısmında farklı verilmiştir); "de" ve "da" yazılması gereken bağlaçların "te" ve "ta" şeklinde -ki yazarın böyle bir tarzı, okuma akışını kolaylaştırmak

* Arş. Gör., Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı.

açısından kasten yaptığı kanaatindeyiz- yazımı karşısında, eserin kapak tasarımının oldukça dikkat çekici olduğunu ifade söyleyebiliriz.

İçerik/Muhtevâ ve Kapsam: Eserin muhtevâsına baktığımızda ise, ilk olarak kitabın hangi problemler üzerinde durduğuna ilişkin yazarın *Önsöz*ündeki açıklaması dikkati çekmektedir. Eserin meydana getirilme amacını da böylelikle açıklayan Ocak'ın sözünü ettiği problemlerin bazıları şunlardır:

a) Sarı Saltık gerçekte kimdir? Nasıl bir çevrenin, toplumun, kültürün ve inancın ürünüdür? Mistik kimliği ve kişiliği nedir? Çoğunlukla yazıldığı gibi, o bir İslâm misyoneri midir?

b) Onunla aynı dönemde yaşamış olan Barak Baba'nın Sarı Saltık ile olan bağlantısı nereden kaynaklanmaktadır? Bu iki şahsiyetin Babaî İsyanı ile ilgileri var mıdır?

c) Sarı Saltık'ın başlattığı varsayılan Balkanlar'daki İslâmlaşma sürecinin niteliği, bu sürecin etkilediği sosyal tabanın dinî ve yapısal özellikleri nelerdir? Bu süreçte, senkretik öğeleri içeren heterodoks bir İslâm'dan söz edilebilir mi? Ve bu sürecin Osmanlı dönemindeki İslâmlaşma hareketine katkısı olmuş mudur?

d) Yine bir başka toplumsal olay niteliğindeki 1446 tarihli Şeyh Bedreddin hareketinin, Sarı Saltık'ın oluşturduğu sosyal tabanla bir bağlantısı bulunmakta mıdır?

e) Balkanlar'ın çeşitli yerlerinde, etrafında kült oluşturarak Hıristiyan azizlerinin Sarı Saltık ile özdeşleştirilmesinin anlamı ve bu olgunun ifadesi nedir?

f) Bu kişiliğin Anadolu ve Balkanlar'daki Alevî ve Bektaşî geleneği içindeki yeri nedir ve nasıl oluşmuştur?

Bu problemlerin yanısıra, eseri kaleme almasında etken olan sebepleri sıraladığı *Önsöz*den sonra yazar, *Kısaltmalar* ve Giriş kısmına geçmektedir. Giriş'in içeriği, yukarıda da belirttiğimiz üzere, *Kaynaklar* ve *Araştırmalardan* meydana gelmekte ve yazar bu bölümde Sarı Saltık dönemi kaynaklarının hiçbirinin ondan bahsetmediğini, ondan bahseden kaynakların kendisinden birkaç asır sonra yazıldığını vurgulamaktadır. *Kaynaklar* kısmı şu kategorilerden oluşmakta ve şu kaynakları kapsamaktadır:

a) Vekâyinâmeler: *Tevârih-i Âl-i Selçûk* (Yazıcızâde Ali), *Oğuznâme* (Seyyid Lokman), *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Kerîmüddin Aksarâyî), *Tevârih-i Âl-i Osman* (Kemalpaşazâde), *Câmiu'd-Düvel* (Müneccimbaşı Derviş Ahmed), *Nefhatu'l-Ezhâr* (Nev'izâde Atâyî) adlı eserlere ilave olarak Georgios

Pachimeris ve Nicephorus Gregoras'a ait Grekçe iki kronik, yazarın kullanmış olduğu vekâyinâmelerdir.

b) Seyahatnâmeler: Burada ise yazar, *Tuhfetü'n-Nuzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr* (İbn Battuta) ve *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi* ile birlikte Sarı Saltık tekke ve türbelerinden bahseden Antonio Pigafetta, Stephan Gerlach, Reinhold Lubenau, Robert Bargrave ve John Covel gibi Batılı seyyahların eserlerinden de faydalandığını ifade etmektedir.

c) Menâkıbnâmeler: Kemaleddin Muhammed es-Serac er-Rifâî tarafından telif edilen *Tüffâhu'l-Ervâh* isimli menkabeler antolojisi niteliğindeki eser; Evliyâ Çelebi aracılığıyla yararlanılabilen iki Saltıknâme (*Menâkıb-ı Sarı Saltık ve Saltıknâme*); Ebu'l-Hayr-i Rûmî tarafından kaleme alınan *Battalnâme* ve *Dânişmendnâme* uyarlamalarını da içeren derleme tarzındaki Saltıknâme (*Menâkıb-ı Gazavât-ı Sultan Sarı Saltık Gâzî*); *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî* ve *Vilâyetnâme-i Otman Baba* (Küçük Abdal) adlı vilâyetnâmeler yazarın kullandığı menâkıbnâme türündeki eserlerdir.

d) Arşiv Belgeleri: *Kaynaklar* kısmının bu son kategorisinde ise Ocak, İstanbul'da Başbakanlık Osmanlı ve Topkapı Sarayı Arşivleri, Ankara'da ise Tapu Kadastro ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivleri'nde bulunan *mühimme* kayıtlarını kullanmıştır.

Kaynaklar'dan sonra *Giriş* bölümünün ikinci kısmı olarak *Araştırmalar* gelmekte ve burada Şemseddin Sâmî'nin *Kâmusü'l-A'lâm* adlı eserinden başlayarak F. Köprülü'ye kadar Osmanlı'da yapılmış çalışmalar; J. Von Hammer, F.W. Hasluck, J. Deny, F. Babinger, P. Wittek, M. Kiel, T. Zarcone, G. Leiser, A. Decei gibi yabancı bilim adamları ve eserlerinden; T. Okıç, Y. Ziya Yörükân, A. Gölpinarlı, N. Sevgen, F. Yılmaz, M. Demirci adlı bu konuda eser vermiş yerli araştırmacıardan bahsedilmiş ve eserlerine değinilmiştir. Yazar, yararlandığı bütün tetkik eserleri burada zikretmeyip bibliyografya kısmında tümünü vermeyi yeğlemiştir. Yararlanılan kaynaklar sunulduktan ve bu çalışma açısından değerlerine değinildikten sonra eserin bölümlerine geçilmektedir.

XIII. Yüzyılda Balkanlar'da Anadolu Çıkışlı İlk Türk İskânı: Dobruca'daki Türkmenler başlığını taşıyan *Birinci Bölüm* kendi içinde altı kısma ayrılmaktadır. Bu kısımları ve kısaca bunların kapsamlarını şöyle tanımlayabiliriz:

I) *Moğol Hakimiyetinde Anadolu Selçuklu Tahtı için Mücadele ve II. İzzeddin Keykavus*: Bu kısımda yazarımız ilk olarak, 1243 Köseadağ Savaşı'ndan başlayarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümü ile II. İzzeddin Keykavus, IV. Rükneddin Kılıçarslan ve II. Alâeddin Keykubad arasında baş gösteren saltanat mücadelesini ele almaktadır. Bu mücadele sonucunda, II. İzzeddin'in Bizans'a sığınması hadisesi gerçekleşmiş ve IV. Rükneddin Kılıçarslan Moğolların da yardımı sayesinde Selçuklu tahtına oturmuştur.

II) *Bizans Himayesinde Bir Selçuklu Sultanı*: İzzeddin Keykavus'un ailesi ile birlikte VIII. Mihail Paleologos'a sığınması, İzzeddin ve maiyetine Konstantinopolis'te büyük serbesti sağlanması; ardından İzzeddin'in iki yakın adamı -Ali Bahadır ve Uğurlu- ile birlikte imparatorun "Türk tâifesi"nin yaşam tarzına uygun biçimde yaşayacakları bir yeri kendilerine tahsis etmesini istemeleri ve bunun gerçekleştirilerek Dobruca'ya yerleştirilmeleri; bu iskan olayından sonra İzzeddin ve adamlarının imparatora bir komplo hazırladıkları ve onu tahttan indirme planları yaptıkları şayiasına değinilmektedir.

III) *Sarı Saltık'la Anadolu'dan Dobruca'ya*: Bu kısımda yazar, Sarı Saltık'ın tarihî bir kişilik mi, yoksa hayal ürünü mü olduğunu tartışmakta; Sarı Saltık'ın gerçekte var olmadığını söyleyen bilim adamlarının, bu savlarını Dobruca'ya gerçekleşen bu göçten devrin önemli iki kaynağı olan *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (Kerîmüddin Aksarâyî) ve *el-Evâmirü'l-Âla'îye fi'l-Umûri'l-Âla'îye* (İbn-i Bibi)'nin bahsetmeyişi temeline dayandırdıklarını hatırlatmaktadır. H. İnalcık ve E. Zachariadou'nun ise ilk olarak, onun tarihsel bir kişilik olduğunu doğrulayacak kanıtları ortaya koyduklarını dile getirmektedir. Ardından ise, buraya gelenlerin Çepni boyuna mensup ve yaklaşık on-on iki bin kişi olduklarını göçün ise 662/1263-64 tarihlerinde gerçekleştiğini saptamaktadır. Osmanlı kaynaklarında Dobruca-eli şeklinde geçen Dobruca'nın kısa bir tarihçesini de veren yazar, bu kısmın sonunda, buranın İmparator VIII. Mihail tarafından İzzeddin ve adamlarına tahsisinin sebebi olarak Deşt-i Kıpçak Tatarlarının saldırılarını, bu saldırılara karşı imparatorun bir savunma hattı oluşturmak istemesini göstermektedir.

IV) *Bizans'ta Geçen Sefahet Hayatı ve Kurtuluş*: İzzeddin'in imparator tarafından kendisine ve Türkmenlerine tahsis edilen yer olan Dobruca'ya gitmeyerek Konstantinopolis'te kalması; imparatorun kendisine kurulan komplo zannıyla İzzeddin'in iki adamını bertaraf ederek kendisini de Ainos (Enez) kalesine hapsedirmesi; ve sonunda mahpus Selçuklu sultanının Altınorda hükümdarı Berke tarafından kurtarılması hadiseleri bu kısmın kapsamını oluşturmaktadır.

V) *Dobruca'dan Deşt-i Kıpçak'a*: Berke Han'ın yirmi bin kişilik bir orduyla Bizans imparatoruna saldırması ardından İzzeddin'in Enez'den kurtarılması; iki yıl Konstantinopolis'te yaşamış bulunan İzzeddin'in, ailesi ve Dobruca'daki Sarı Saltık önderliğindeki Türkmenlerle birlikte Deşt-i Kıpçak'a getirilmesi; Suğdak ve Sulhad'ın İzzeddin'e iktâ olarak verilmesi; ve sultanın ölümüne kadar (1279) on beş yıl süresince burada ikamet etmeleri bu kısmın konusudur.

VI) *Gurbetteki Sultanın Ölümü, Dobruca'ya Dönüş*: Bu son kısımda ise yazarımız, II. İzzeddin Keykavus'un 1279 yılında ölümünden sonra Deşt-i Kıpçak'taki Türkmenlerin tekrar Dobruca'ya döndüklerini ve Sarı Saltık'ın ölümüne kadar burada kalmış olduklarını belirtmektedir. Fakat bu Türkmenlerin daha sonraları, gerek Bulgar saldırıları ve gerekse diğer siyasal gelişmeler sonucu Anadolu'ya göç ettikleri, kalanların ise Hıristiyanlaştığı (Ahriyan) dile getirilmektedir. Yine bu kısımda Ocak, bu coğrafyadaki Gagavuzların kökenlerinden birinin de bu Türkmenler olabileceğini varsaymaktadır.

Menkabevî Sarı Saltık: Peygamber Soyundan Büyük Bir Gâzi-Evliyâ başlıklı *İkinci Bölümde* A. Yaşar Ocak, *Saltıknâme, Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî, Vilâyetnâme-i Otman Baba ve Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'ne dayanarak Sarı Saltık'ın menkabevî kişiliğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu bölümde yer alan kısımlar ve içerikleri şu şekildedir:

I) *Seyyid Battal Gazi'nin Torunu: Şerif Hızır*: Burada ilk olarak, *Saltıknâme*'nin Sarı Saltık'ın soyu hakkındaki epizodundan yola çıkılarak, onun ana tarafından şerif, baba tarafından ise *seyyid* olduğu; soyunun Seyyid Battal Gâzi'ye ulaştığı ve Danişmend Gâzi ile olan akrabalığı menkabevî şahsiyetinin ilk özellikleri olarak dile getirilmektedir. Ayrıca, Sarı Saltık'ın *Saltıknâme*'de anıldığı şekliyle şu isim ve lakapları da verilmektedir: *Seyyid Şerif, Şerif Gâzi, Seyyid Sultan, Sultan Baba, Sultan-ı Gâziyân, Sultanu'l-Evliyâ, Saltık Baba, Saltık-ı Rûmî*. Ardından *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*'nin anlatısına geçilmekte, burada Sarı Saltık'ın yalnızca bir çoban olduğu, tahsil görmediği ve yalnızca Hacı Bektaş'ın himmeti sayesinde velâyet mertebesine ulaştığı kaydı değerlendirilmektedir. Yazarımızın belirttiğine göre Evliyâ Çelebi ise, Sarı Saltık'ın Kaligra Sultan adında, Ahmed Yesevî tarafından Hacı Bektaş-ı Velî önderliğinde Anadolu'ya gönderilen üçyüz yetmiş dervişten biri olduğunu söylemektedir. Anlatının devamında, *Saltıkbay* namıyla Rumeli'de faaliyet gösteren Saltık'ın gerçek ismi ise Mehmed Buhârî olarak geçmektedir.

II) *Tahta Kılıçlı Mücahit Evliya: Saltık Gâzi*: Bu kısımda, kafirlerle, hatta cinler ve cadılarla rûhâniyeti aracılığı ile muharebe eden, meczup (ekstatik) bir derviş olan Sarı Saltık'ın aynı zamanda mitsel bazı şahsiyetlerin savaş araçlarına da sahip olduğuna değinilmektedir. Dahhak'ın kılıcı, Güştâsb'in kalkanı ve Hz. Ali'nin Zü'l-cenâh adlı atı bunlardandır. Onun aynı zamanda, bizzat Hacı Bektaş-ı Velî tarafından beline kuşatılmış bir tahta kılıcı da bulunmaktadı. Ayrıca, Sarı Saltık'ın yeryüzünde gazâ etmediği hemen hemen hiçbir diyar yoktur. Mağrib'den Hindistan'a, Habeşistan'dan Moskova'ya varıncaya değin dünyanın pekçok yerinde kafirlerle savaşmıştır. Onları yendikten sonra Müslümanlığa davet edişini işleyen epizodlarda, Sarı Saltık'ın bunu yaparken iki yol takip ettiği ortaya çıkmaktadır: Birinci yöntemde, onları yenilgiye uğratarak üzerlerinde psikik baskı kurar ve ikinci yöntemde ise İslâm'dan önceki kitabi dinlerin teoloji ve teozofisine olan derin vukûfiyeti sayesinde, din adamları da dahil olmak üzere hepsini *Hakk dini İslâm'a* dahil olmaya ikna eder. Bunu yaparken de hem kıyafet, hem de fizyonomisini değiştirerek rahip veya keşiş kılığına girer. Dinî tartışmaları yapabilmesini biraz da, hem yazıp, hem de okuyabildiği "on iki" dile borçludur. Sarı Saltık'ın gâzilik yanında *evliyâ*lığına da işaret eden daha birçok kerameti bu kısımda ele alınmıştır.

III) *Ejderha Öldüren Kahraman*: Şerif Saltık: En meşhur ve Sarı Saltık ile özdeşleşen bu menkabe, çeşitli kaynaklardan aktarılarak analiz edilmiştir. Ortak anlatım olarak, Sarı Saltık, bir ejderha veya yılanın muzdarip kafir bir kral, onun kızları ve halkını, gerektiğinde tahta kılıcını da kullanarak ve ejderhanın genellikle yedi tane olan başlarını keserek kurtarır. Menkabenin bazı versiyonlarında, Sarı Saltık'ın gerçekten ejderhayı öldürüp öldürmediğini ve aynı zamanda bir "câdü" olup olmadığını anlamak için, sözgelimi Dobra

Han'ın da yapmış olduğu bir sınamadan söz edilir. Bu epizodda sınamanın diğer nesnesi de Sarı Saltık'ın bir cadı olduğunu iddia eden keşiştir. Sarı Saltık ve keşişin birer kazana koyularak kaynatılmaları ve Saltık'ın keşişin aksine, kazandan haşlanmadan çıkması sonucu onun gerçek bir evliya (aziz) olduğu kanısına varılır. İçinde Sarı Saltık'ın gerçekleştirdiği daha birçok çeşitli kerametleri barındıran Ejderha öldürme menkabeşi, Hacım Sultan, Otman Baba, Koyun Baba, Demir Baba gibi kişiliklerce de tekrarlanmaktadır. Yine bu menkabenin, Hıristiyan Grek hagiografisinde benzer bir şekilde Saint Nicolas ve Saint Georges'e (Aya Yorgi) mal edildiği, daha da önemlisi bu menkabenin gerçekte Saint Théodore'a ait olduğu yazarımız tarafından vurgulanmaktadır. Ardından, kötülük ve şeytanla savaşın sembolik anlatımı olan ejderha ile mücadele motifinin Anadolu'daki ve Türk kültüründeki kökeni örneklerle ortaya konmaya çalışılmaktadır. Kısımın sonuna doğru ise bu tip bir menkabenin, Anadolu ve Balkanlar'da daha önce yaşamış olan Hıristiyan azizlerine ait menkabelerin bir uyarlaması olduğu yargısına varılmıştır.

IV) *Yedi Tabut, Yedi Mezar*: Bu kısım, *tam doksan dokuz yıl* ömür süren Sarı Saltık'ın pusuya düşürülerek veya eceliyle ölmesinden önce naaşının defni hakkında yaptığı vasiyet ve sonrasında gerçekleşen kerametleri içerir. Sarı Saltık ölüm döşeginde iken gâzileri yanına toplar ve kendisi için yedi adet tabut hazırlanmasını, bu tabutların naşını isteyecek çevre kral ve beylerine verilmesini vasiyet eder. Bunu yapmaktaki amacı, naaşı kendi memleketlerinde defnetmek isteyecek hükümdarların birbirlerine düşmelerini engellemektir. Vasiyet yerine getirilir ve her birinin içinde Sarı Saltık'ın cesedi varmış gibi gözüken tabutlar Moskov, Leh, Çeh, İsfet (İsveç), Edirne, Boğdan ve Dobruca kralları tarafından kendi memleketlerine götürülerek defnedilirler. Bu menkabenin diğer bir versiyonunda ise gerçek naaş Kaligra'da kalır.

Tarihsel Sarı Saltık: Aşiret Reisi Bir Kalenderî Şeyhi ve Bir Derviş-Gâzi adlı *Üçüncü Bölüm* şu kısımlardan oluşmaktadır:

I) Efsanevî Değil Tarihsel Bir Sîma: Yazarımız bu kısımda es-Serac, İbn Batuta ve Yazıcızâde'nin eserinden yaptığı alıntılarla Sarı Saltık'ın tarihî bir şahsiyet olduğunu ortaya koymakta ve ardından onun tarihsel gerçekliği hakkında özetle şu soruları sormaktadır: Yazıcızâde'den başka, Bizans veya Türk kaynağı olsun, neden hiçbir çağdaş kaynak Sarı Saltık'tan bahsetmemektedir? Acaba böyle biri hiç yaşamadı mı, veya çok silik bir karakter miydi? Peki, böyle bir sima hiç yaşamadı ise nasıl icad edilebildi veyahut edilebilir mi? Adına inşa edilen onlarca türbe ve tekke, yine yığınla menkabe ve efsane nasıl yaratıldı? Hıristiyan ve Müslüman toplumlar benzer şekilde onu nasıl benimsedi ve takdis ettiler? Etrafında oluşan kültür kaynağı nedir? Giriş ve ön hazırlık niteliğindeki bu sorular ardından yazar, sırasıyla cevapları şu başlıklar altında vermektedir:

II) İskân Lideri ve Aşiret Reisi Sarı Saltık: Bu kısımda ilk olarak, Sarı Saltık'ın tarihsel kişiliğinin Balkanlar'a gerçekleşen ve yukarıda da bahsedilen Türk iskanı ile ortaya çıktığı belirtilmektedir. Bizans ve Selçuklu kroniklerinde ondan bahsedilmemesinin sebebi olarak, böyle birinin gerçekte var olmaması

veya hor görülmesi değil, göçebe bir çevrede yaşıyor olması ileri sürülmektedir. Daha önceki -Köprülü, Togan ve Sümer gibi- araştırmacıların saptamalarına bakarak Dobruca'ya iskan edilen aşiretin, çok muhtemel bir şekilde, Çepni boyu olduğu sonucuna varılmıştır. Sarı Saltık'ın ise bu bağlamda, hem bir Türkmen babası ve hem de aşiret reisi olabileceği belirtilmektedir. Yazara göre, Sarı Saltık bu iki -dimî ve siyasî- önderlik vasfını, Berke Han tarafından Deşt-i Kıpçak'a götürüldükleri zaman da devam ettirmiş olmalıdır.

A. Yaşar Ocak, Sarı Saltık'ın tarihsel gerçekliği ve kişiliğine ilişkin olarak XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinden de veriler elde etmektedir. Ağcakızanlık, Köstendil, Rodovişte, Edirne ve Dimetoka kazalarında Saltık, Saltıklar, Saltıklı adlarını taşıyan oymakların varlığı bu veriler kapsamındadır. Yine Babaeski ve -biri Kefe yakınlarında diğeri ise Dobruca'da olmak üzere- iki ayrı yerde Baba Saltık şehirlerinin varlığı da Sarı Saltık'ın tarihsel gerçekliğini onaylar niteliktedir. Yine Fatih devri Kalenderî şeyhlerinden Otman Baba'nın, kendisinin Sarı Saltık'la özdeş ve onun tenasüh geçirmiş hali olduğunu iddia etmesi de bir bakıma Saltık'ın gerçekliğine kanıtlanmaktadır. Son olarak yazar, Sarı Saltık'ın II. İzzeddin Keykavus ile olan münasebetine değinmekte, bunun da genelde, Selçuklu sultanının izlediği Moğol karşıtı politikadan kaynaklandığını söylemektedir.

III) *Kalenderî Şeyhi Sarı Saltık* ismin taşıyan kısım altında üç kategori yer almaktadır:

A) *Türkmen evliyâsı mı, Hıristiyan azizi mi?*: Yazarımız burada, öncelikle İbn Batuta, Evliyâ Çelebi, Osmanlı şeyhülislamı İbn Kemal ve diğer şeyhülislam Ebussuûd Efendi'nin Sarı Saltık hakkındaki tesbitlerine yer vermekte ve şu sonuçlara ulaşmaktadır: 1) Keramet sahibi büyük bir İslâm velisi, 2) İslâm'a uymayan daha çok bir Hıristiyan azizi niteliğine sahip kişilik. Bu görüşlerin analizini de yapan yazarımız sonuçta, Sarı Saltık'ın Hıristiyan azizi olduğu yönündeki inanışın, İslâmî propagandayı kolaylaştırmak isteyen Bektaşî dervişlerinin uyarlamaları sonucu doğduğunu ifade etmektedir. Uyarlamanın esasını, çeşitli yörelerde yaşamış Hıristiyan azizlerin kişilikleriyle Sarı Saltık'ın benzer yanlarının özdeşleştirilmesi oluşturmaktadır. Böylece yazarımız son etapta, *Sarı Saltık'ın bir Hıristiyan azizi olabileceğini düşünmenin yersiz olduğunu* vurgulamaktadır.

B) *Sarı Saltık bir Kalenderî şeyhidir: Tuffâhü'l-Ervâh'tan* elde ettiği verilerle Sarı Saltık'ın Hayderîlik'e mensup bir Kalenderî şeyhi olduğunu söyleyen yazarımız, Saltıkname'de yer alan Sarı Saltık'ın Kırım şehrinde üçyüz abdalla ritüelistik nitelikteki yalnızca Kalenderîlere özgü dilenmesi (Tese'ül, Cerr) sahnesine bakarak onun bir Kalenderî şeyhi olduğu savını desteklemektedir. Yine Kalenderîlere özgü bir nitelik olan *Cemal-perestlik* ve *Mahub-perestlik* olguları da bu savı destekler tarzda, bazı epizodlar dahilinde dile getirilmektedir. Menkabelerde yer alan ve mühimme kayıtlarına da yansıyan def ve kudüm çalarak seyahat etme, bekar (mücerred) kalma gibi ritüeller de onun bir Kalenderî şeyhi olduğuna kanıt olarak gösterilmiştir.

C) *Sarı Saltık, Barak Baba ve Tapduk Baba*: Burada Barak Baba'nın bir Kalenderî (Hayderî) şeyhi olduğunu bazı anekdot ve epizodlarla ortaya koyan

Ocak, onun şeyhi konumunda bulunan Sarı Saltık'ın da, dolayısıyla bir Kalenderî mensubu olduğunu diğer bir açıdan tespit etmektedir.

IV) Sarı Saltık ve Balkanlar ile Dest-i Kıpçak'taki Gazâlar ve İslâmlaşma :

A) *Sarı Saltık'ın başlattığı İslâmlaşma hareketinin mahiyet ve önemi:* Dönemin kaynaklarından yola çıkılarak Sarı Saltık etrafında gerçekleşen İslâmlaşma hareketini sağlıklı bir şekilde ortaya koyabilmenin pek mümkün olmadığını belirten yazar, bugünkü Bulgaristan ve Moldavya sınırları içerisinde sistemli bir İslâmlaşma propagandasının gerçekleşmediğini, bununla birlikte, Sarı Saltık ve cemaatinin toplumdan soyutlanmış bir şekilde yaşadığını düşünmenin de yanlış olacağını belirtmektedir. Yine de Ocak'a göre, Edirne havalisi, Babadağı, Kaligra yöresi ve Kırım periferisinde, Sarı Saltık tarafından yürütülen gazâ faaliyetiyle eşgüdümlü bir İslâmlaşma hareketinden bahsedilebilir. Yazarımız bir sonraki başlıkta, bu İslâmlaşmanın öznesi olan Sarı Saltık'a ilişkin olarak şu soruyu yöneltmektedir:

B) *Sarı Saltık bir İslâm misyoneri midir?:* Ele alınan bu tarihsel kişiliğe birçok araştırmacı tarafından birçok defa İslâm misyoneri yakıştırmasının yapıldığının vurgulanmasından sonra, böyle bir yaklaşımın *ütöpic* nitelikte olacağı dile getirilmektedir. Muhtemelen okuma yazma bilmeyen ve söz konusu anlamda bir idealizme sahip olmayan Sarı Saltık'ın iyi eğitim görmüş, hedef aldığı toplumun politik, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını iyice bilen bir kişilik imajına nasıl büründüğü sorusuna ise yazar, böyle bir imajın Sarı Saltık kültü etrafında oluşan menkabelerden kaynaklanmış olabileceği cevabını vermektedir. Onun İslâm misyoneri imajının, V. Yüzyılda İrlanda'da yerleşerek Kelt'ler arasında İslâm'ı yaymaya çalışan Saint Patrick imajıyla benzeştiğini de hatırlatan Ocak, Sarı Saltık'ın bu manada bir İslâm misyoneri olamayacağı noktasını özellikle vurgulamaktadır.

C) *Sarı Saltık ve Heteredoks İslâm:* Bu başlık altında Sarı Saltık'ın faaliyet gösterdiği sırada Balkanlar'daki dinî yapıyı irdeleyen yazar, bu coğrafyada inanç bakamından İslâm'la benzerlik gösteren Bogomilizm'in yaygın olduğunu belirtmektedir. Bunun yanında, Sarı Saltık ve aşiretinin Dobruca havalisinde yerleşen ilk Müslüman topluluk olmadığını, X. yüzyıldan daha önceki zamanlarda bu topraklar üzerinde çeşitli etnik kökene sahip İsmâilî cemaatlerinin bulunduğunu ifade etmektedir. Yani Balkan halkı, Sarı Saltık'ın da dairesi içinde yar aldığı *heterodoks İslâm*'a pek de yabancı sayılmazlardı. Bu her iki etmen, genelde İslâm'ın, özelde ise Sarı Saltık ve aşiretinin söz konusu coğrafyada tutunabilmelerinin kolaylaştırıcı sebebi olarak zikredilmektedir.

D) *Sarı Saltık ve Babaî Hareketi:* Burada, Sarı Saltık'ın Babaî isyanının iki önderi Baba İlyas-ı Horasânî ve Baba İshâk ile bir ilişkisinin olup olmadığı sorgulanmakta ve isyanın baş gösterdiği 1240 yılında Anadolu'da bulunan Sarı Saltık'ın büyük bir ihtimale isyana iştirak ettiği sonucuna varılmaktadır. Yazarın böyle bir sonuca varmasında, Çepni aşiretinin isyanda başı çeken unsurlardan biri olması ve olağanüstü bir durum söz konusu olmadığı müddetçe, Sarı Saltık'ın tüm kırsal Anadolu'yu etkisi altına alan böyle bir isyan dışında kalmasının pek muhtemel olamayacağı fikri etkilidir.

E) *Sarı Saltık ve Şeyh Bedreddin Hareketi*: Bu kategoride ele alınan konuyu özetlemek gerekirse: 1416 yılında patlak veren isyanın tertipleycisi olan Şeyh Bedreddin'in Anadolu'dan ayrılarak Eflak'a geçmesi ve Dobruca'da bulunan Babadağı zaviyesini kendisine üs olarak seçmesi, Sarı Saltık ve bu isyan lideri arasındaki bağıntıyı hemen gün ışığına çıkarmaktadır. Amaç burada bulunan ve ideolojik olarak kendi paradigmasına uyum gösteren Sarı Saltık zaviyesi *Işıkları*'nın desteğini sağlamaktır. Şeyh Bedreddin bu amacında başarılı olmuş ve isyan planlarını burada hazırlamıştır.

Sarı Saltık Kültü: Tekkeleri, Mezarları, Türbeleri, Bektaşilik ve Alevilik'teki Yeri adlı *Dördüncü Bölümde* ise kısaca şu kısımlar ve kategoriler yer almaktadır:

I) *Sarı Saltık'ın açtığı Türbeler*: Başta Dobruca'daki Baba Saltık Tekkesi olmak üzere, Sarı Saltık'ın hayatı boyunca açtığı ve faaliyet gösterdiği tekkeler bu başlık altında ele alınmaktadır. Söz konusu tekkeler şunlardır ve şu başlıklar altında ele alınmışlardır:

A) Baba Saltık (Babadağı) Tekkesi (Sarı Saltık Baba Zâviyesi)

B) Kaligra Sultan veya Yılan Tekkesi

C) Kırım'da Baba Saltık kasabasındaki Tekke

II) Adına Sonradan Açılan Tekkeler

A) Eski Baba Tekkesi

B) Kütahya-Şeyhlü'deki Sarı Selçük Tekkesi

C) Diğerleri

III) Mezarları, Türbeleri ve Makamları

A) Babadağı Türbesi

B) Kalliakra Kalesi Mezarı

C) Eski Baba Türbesi

D) Diğerleri

1) Balkanlar'daki türbe ve mezarlar

2) Anadolu'daki türbe ve mezarlar

VI) Bektaşilik, Alevilik ve Sarı Saltık: Bu kısımda Sarı Saltık kültürünün Alevilik ve Bektaşilik'teki yeri incelemeye tâbi tutulmakta, kültürün bu inanışlarca uyarlanması tarihsel süreci aydınlatılmaktadır.

A) *Sarı Saltık Bektaşî midir?*: Bu soruya karşılık yazarımız, Sarı Saltık'ın bir Bektaşî müridi olamayacağı cevabını vermekte ve bunun sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır: İlk olarak, Hacı Bektaş-ı Velî herhangi bir tarikat kurmamış, Bektaşîlik tarikatı çok sonraları oluşmuştur. İkinci olarak, görüşmüş oldukları yönünde birkaç veri olmasına rağmen, Sarı Saltık'ın Hacı Bektaş'a intisab ettiğine dair elimizde tarihsel bir kanıt bulunmamaktadır. İntisab etmiş olduğunu varsayarsak bile, bu durum Sarı Saltık'ın bir Bektaşî değil, tıpkı Hacı Bektaş gibi Vefâî-Hayderî olduğuna delalet ederdi.

B) *Alevîlik ve Bektaşîlik'te Sarı Saltık Kültü*: A. Yaşar Ocak bu kısma "Sarı Saltık'ın bir Bektaşî evliyası olarak takdisi ne zaman başlamıştır?" sorusuyla giriş yapmaktadır. Anadolu Kalenderîliğinin Hayderî koluna mensup Hacı Bektaş kültünden neşet eden ve Balım Sultan tarafından, XVI. yüzyıl başlarında kurulan Bektaşîlik tarikatının, daha önceki büyük Kalenderî şeyhlerini de benimsediği bariz bir gerçektir. Bektaşîlik'in Kalenderîlik'ten bağımsız bir şekilde varlığını oluşturmasıyla, daha önce büyük Kalenderî şeyhleri de "Bektaşî panteonuna" dahil edilmişlerdir. Bunlar arasında, Barak Baba, Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Seyyid Âli Sultan, Otman Baba ve Sarı Saltık bulunmaktadır. Hiçbirisi hayatta iken Bektaşî olmayıp, *post mortem* (Ölüm sonrası) Bektaşîliğe intisab etmiş, daha doğrusu ettirilmişlerdir. Sarı Saltık kültü Balkan Alevîleri arasında son derece güçlü olup, *Pazartesili* denilen gurup cem esnasında Hacı Bektaş-ı Velî'yi değil, özellikle Sarı Saltık'ı anmaktadırlar. Yine Orta Anadolu'da özellikle Sivas, Tokat, Divriği ve Tunceli Alevîleri arasında Sarı Saltık kültü oldukça yaygın olup bu durum nasıl oluştuğu konusu tarihsel verilerin azlığı nedeniyle aydınlatılamamaktadır. Acaba, buralardaki Sarı Saltık kültü doğuya doğru gerçekleşen doğal yayılışı sonucu mu gelmiş, yoksa bu külte bağlı bir dede ailesi aracılığı ile mi getirilmiştir? Yazarımızca, bu sorular aynı zamanda birer tahmin ve ihtimal olarak da görülebilmektedir.

Sonuç: Yazarımız eserinin bu kısmında özetle şunları söylemektedir: Sarı Saltık'ın tarihsel kişiliği tam olarak aydınlatılamadığı gibi yeni malzemeler bulunamadığı takdirde, buna pek imkan görülememektedir. Onunla aynı devirde yaşamış olan Mevlâna Celâleddin-i Rûmî, Fahreddin-i Irakî, Evhadeddin-i Kirmânî veya Sadreddin-i Konevî gibi şehirli sûfî kişilikler hakkında gerek resmî kaynaklar, gerek kendi eserleri ve gerekse çevrelerinde kaleme alınan eserlerde ayrıntılı bilgi bulabilmekteyiz. Fakat, tıpkı Şeyh Bedreddin, Hacı Bektaş-ı Velî ve Yunus Emre'de olduğu gibi Sarı Saltık'ın kişiliği de bilinmezlikler ve efsanelerle iç içe geçmiştir. Yine de Sarı Saltık'ı tarihin karanlıklarından, hayalî ve efsane bir kişilik olmaktan kurtaran iki önemli faktör görmekteyiz: Birincisi Balkanlar'a gerçekleşen Anadolu kökenli Türk iskânının önderi olması; ikincisi ise kişiliğinin bazı yerel Hıristiyan azizleriyle özdeşleşmiş bulunmasıdır.

Bu bağlamda, yerleşik kültüre sahip olan kişiliklerin dönemlerinin kaynaklarına yansıdığını, Sarı Saltık gibi konar-göçer kişiliklerin ise bundan yoksun kaldıkları, "efsane tüllerine sarmalandıkları" görülmektedir. Bununla birlikte, sosyolojik bir gerçeklik gereği, birinciler, bu ikincilerin halk hafızasında sahip olduğu devasa efsanevî-menkabevî bir karizmaya sahip olma imkanını bulamamışlardır. Bu karizma onları çok köklü, yaygın ve efsunlu bir

kültün konusu haline getirmektedir. Bunun yanında, Sarı Saltık tiplemesi, halk dimağındaki şekliyle karşımıza Battal Gâzî-Melik Dânişmend-Saint Georges karışımı olarak çıkmaktadır. A. Yaşar Ocak sözlerine devamla şunları söylemektedir:

“Bütün bunlara rağmen, belirttiğimiz “uyarlama menkabeler” sebebiyle Balkan Hıristiyanlarınca da takdis edilmekle beraber, yine de onun Müslüman evliya kılığında bir Hıristiyan azizi olmadığını, büyük bir ihtimalle, aslında bir konar-göçer Türkmen aşiretinin hem siyasi hem de dini reisi olduğunu; bu aşiretin Dobruca’ya iskanına liderlik ettiğini; aynı zamanda oradaki ikameti esnasında etrafa bir takım gazalar düzenlediğini; fakat sistemli bir şekilde İslam propagandası yapan bir misyoner olmadığını bugün az çok tahmin edebileceğimiz durumdayız. Onun kendi yönetiminde bir Türkmen aşiretini Dobruca’ya götürüp yerleştirmiş olduğu kanaatimizce hiç bir şüpheye yer vermeyecek tarihsel bir olaydır. Bu sebeple, her ne kadar dönemin yazılı tarih kaynaklarına yansımaya da, son tahlilde destani değil, ama etiyyle kemiğiyle yaşamış tarihsel bir sima olduğunu görüyoruz.

Buna ek olarak, icra ettiği iskan ve gaza faaliyetlerinin, Balkanlar’daki Hıristiyan ve Müslüman halkın hafızasında bugüne kadar unutulmayan çok güçlü bir kült yaratabilecek, her iki tarafça da benimsenebilecek bir imaj bırakabilmiş olması, onun tarihselliğini ispat eden bir başka kanıt olarak değerlendirilmelidir. Böyle bir kült ondan sonra aynı coğrafyada yaşamış hemen hiç bir veliye nasip olmamıştır. O muhtemelen Babaların inançlarının Balkanlar’a taşınmasında da en önemli rolü üstlendiği gibi, bugün Balkanlar’daki Alevî ve Bektaşî topluluklarının temelini de atmıştır. Bu yüzden Balkan Alevîliği ve Bektaşîliği onu çok büyük bir saygı ile takdis etmektedir. Sarı Saltık gerçekten buralarda popüler İslâm’ın inkarı mümkün olmayan öncüsüdür ve onun hazırladığı bu altyapı, Şeyh Bedreddin ayaklanmasına zemin oluşturmuştur. Bu yüzden bugünkü Balkan Alevîliğini ve Bektaşîliğini, bu yönüyle Sarı Saltık’la Şeyh Bedreddin öğretilerinin bir sentezi olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır”.